

K problémům regestování vydávaných písemnosti

JANA ZACHOVÁ

Regesty tvoří klíčovou část diplomatické edice, a to i v případě diplomatáře, tím spíše pak, jde-li o edici, která má slovo Regesta už v názvu. Ve svém příměry se zaměřím na požadavky, které ovlivňují podobu regestů, a ponechám stranou poznámkový aparát, výběr materiálu atp. Cílem je shrnout základní fakta a problémy, které kolem regestů a způsobu regestování vznikají. *litter omnes constat*, že v současnosti je středověký diplomatický materiál vydáván vedle českého diplomatáře¹ ve dvou řadách regestových edic: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* a *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV.*, nikoli ovšem se stejným zadáním a koncepcí.

Rada RBM stojí na rozhraní mezi regestářem a diplomatářem se zadáním zachytit diplomatický materiál do konce vlády Karla IV. (listopad 1378). Listiny jsou vydávány jednak v podrobných regestech, jednak ve zkráceném znění. Regesty přicházejí u listin vydávaných společně a přístupné v moderních edicích² a dále u listin se stereotypním formulářem, jako jsou konfirmace apod., případně listin, které se vztahují k nečeským záležitostem. K tomu jako příležitost si dovoluji citovat, co napsal v roce 1930 do Časopisu Archivní školy Jan Bedřich Novák:³ „Tyto podrobné registry listin již vydaných velmi zdržují knihu na úkor práce další. Jsou vlastně jen jakýmsi pohodlím pro historika užívajícího Regesta, aby se nemusil shánět po jiné knize, zatímco tyž historik si déle počká na listiny mu dosud vůbec neznámé, které mají přinést další svazky Regest. Zde by stačila pouhá nejstručnější odkazová regesta s výčtem literatury.“

Zkráceně, tj. s vynecháním stereotypních míst a míst bez věcného významu, s důrazem na dispoziční listiny jsou zařazeny listiny nevydané, nebo vydané s chybami či ve starých, špatně dostupných edicích. Regesty i celý aparát

¹ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae.*

² To se týká především svazků od poloviny minulého stol. a spolehlivými edicemi se míní např. *Archivum Coronae regni Bohemiae, Monumenta Bohemiae Vaticana, Corpus iuris municipalis* apod.

³ Jan Bedřich NOVÁK, *O regestech*, ČAS 7, 1930, s. 92.

jsou latinské. Už při pohledu na přehled vydaných svazků RBM⁴ je patrné, že časový rozsah obsažený v jednotlivých svazcích se zmenšuje, což signalizuje značné rozmnožení materiálu, který bylo třeba do svazků zahrnout.

Publikované díly edice Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae

Díl	Svazek	Časový rozsah	Editor/editori	Rok vydání
I.		600–1253	K. J. Erben	1855
II.		1253–1310	J. Emler	1882
III.		1311–1333	J. Emler	1890
IV.		1333–1346	J. Emler	1892
	1	1346–1348	J. Spěváček	1958
	2	1348–1350	J. Spěváček	1960
V.	3	1350–1352	J. Zachová	2000
	4	1352–1355	J. Zachová	2004
	5 – index		J. Spěváček – J. Zachová	1958–2005
	1	1355–1356	B. Mendl	1928
	2	1356–1357	B. Mendl	1929
VI.	3	1357–1358	B. Mendl – M. Linhartová	1954
	index		E. Mendlová	1979
	1	1358–1359	B. Mendl – M. Linhartová	1954
	2	1359–1360	B. Mendl – M. Linhartová	1955
VII.	3	1360–1361	B. Mendl – M. Linhartová	1958
	4	1361–1362	M. Linhartová – B. Mendl	1961
	5	1362–1363	M. Linhartová – B. Mendl	1963
VIII	1	1364–1366	L. Blechová	2014

⁴ Viz tabulka.

Na tuto skutečnost poukázal už v roce 1958 Jiří Pražák v recenzi na první svazek V. dílu RBM:⁵ „domnívám se však, že v pozdějších desetiletích XIV. století si rostoucí množství látky patrně samo vynutí změnu v poměru mezi registry a otisky, tj. snížení počtu listin vydávaných ve zkráceném otisku, ve prospěch kusů registovaných.“ To se skutečně také stalo. Ediční řada pro období vlády Václava IV. (RBMV), tedy pro období prosinec 1378 – srpen 1419, byla od počátku koncipována jako registový katalog – právě především kvůli množství písemností, které v uvedeném období enormně narůstá. Měl tu být vytvořen soupis pramenného materiálu ve stručnější podobě, který by umožnil získat přehled písemnosti daného období, a to nikoli v jednotné chronologické řadě pro celou šíři materiálu, ale podle jednotlivých archivů, případně jednotlivých fondů u velkých archivů.

Základní směrnice, kterou uveřejnila Věra Jenšovská v Archivním časopise v roce 1964,⁶ stanovila pro registry zhruba toto: „Uspořádání je chronologické; řeč v poznámkovém a provenienčním aparátu je latina. Obsah dokumentu je však zpracován v jazyku písemnosti (latinském, německém, českém). K registům českým bude pro badatele neznalé jazyka českého připojen stručný náznak obsahu v latině (kdo, komu, co). Regest má obsahovat jméno vydavatele s plným titulem, se zkráceným pouze tehdy, pokud se vícekrát opakuje, u obcí jen ,rychtář a konšelé, u klášterů ,opat a konvent, případně s udáním jména rychtáře či opata. Jména přísežných, příp. jména členů konventu budou vypuštěna. Totéž platí pro adresáta, je-li v písemnosti uveden. Obsah bude především zpracován z dispozice listiny, z ostatního znění bude uvedeno jen to, co obsah dispozice doplňuje nebo vysvětluje. Při stylizaci registu bude užito frazeologické díkce pramene, u latinských registů i s výrazy středověkými, které klasická latina nezná, nebo je užívá v jiném významu, jinak však bude dbáno zásad klasické latiny, zejména v pravopise a v některých vazbách větných. Regest může být stylizován podle uznání editora v jedné nebo i v několika větech.“ Další odstavec je věnován osobním a místním jménům: rozlišuje se mezi jmény standardními, což jsou většinou vžitá latinská názvy jako Praga, Bruna, Egra, Vratislavia atd., některá osobní jména cizí: Johannes, Paulus, Henricus, Conradus, či česká se stabilní podobou: Vence-

⁵ Jiří PRAŽÁK (rec.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, V/1, ed. Jiří Spěváček, Praae 1958, AČas 8, 1958, s. 153.*

⁶ Věra JENŠOVSKÁ, *Regestová edice z doby Václava IV. (1378 pros. – 1419 srp.)*, AČas 14, 1964, s. 179–182.

slaus, Vratislaus, Procopius apod.. Jinak se uvádí tvar doložený v prameni a příslušný normalizovaný tvar se připojí v [...].

Už první vydané svazky ale ukázaly, že tato pékna a zdánlivě jednoznačná směrnice nestačí – ukázaly se některé zatím neujasněné problémy, které posléze řešila Komise pro vydávání středověkých diplomatických pramenů pod vedením Boženy Kopiczkové. Její zásluhou a úsilím vzešel z mnoha diskusí, které iniciovala, také návrh na novelizaci základní směrnice.⁷ Tato práce byla o to potřebnější, že se charakter edice začal postupně proměňovat: už nechtěla být jen stručným soupisem, ale měla ambice poskytnout badatelům co nejvíce informací o dané písemnosti. Proto novelizovaná směrnice obsahuje kromě jiného i větší požadavky na registry: člení je na registry náhradní, záhlavní a orientační, doplňuje edici přehledem takových písemností zachycených v různých dílech RBMV. Náhradní registry musí obsahovat mnohem více, než žádala původní směrnice: registry mají být vypracovány obsírně, nejen z obsahu dispozice, ale podle uvážení editora i z dalších listinných formulí. Vždy však musí být uváděno plné znění pertinenční formule a na konci registru incipit arengy; sem patří také jména svědečné řady. To odpovídá požadavku, podle něhož musí náhradní registru obsahovat všechna osobní i místní jména, obsažená v dokumentu. Nová směrnice obsahuje i přesnější pokyny, pokud jde o formulaci záhlavních a orientačních registru: záhlavní předpokládají, že následuje obsírnější registru český či německý; orientační odkazují na náhradní registru v jiném svazku RBMV. Záznamy s orientačním registrem by měly být evidovány na závěr svazku v přehledné konkordanci, případně v textu označený např. hvězdičkou.⁸ Identifikace jmen je záležitostí rejstříku, ale u místních jmen se promítá i v registru: vedle znění pramene je v [...] uveden dnešní oficiální název. Jazyk náhradního registru je shodný s jazykem dokumentu, jinak je jím u všech ostatních textů latina, u registru orientačních a záhlavních i v poznámkách a doprovodném aparátu.

Tímto posunem podoby edice ale vychází najevo hlavní kámen úrazu: registru má být stručnějším, zjednodušeným shrnutím obsahu listiny, aby z něj uživatel bez komplikovaného luštění mnohdy složitě formulované a právnícky těžkopádné listiny pochopil, čeho se listina týká, a mohl zvážít, zda mu stačí stručná informace a podrobnosti ho nezajímají, nebo potřebuje znát úplný text. Užitím náhradního registru, který editor pracně a lecky krkolom-

⁷ Božena KOPÍČKOVÁ, *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (1378 dec. – 1419 aug. 16.)*, Novelizovaná směrnice k vydávání ediční řady, AČas 56, 2006, s. 286–291.

⁸ Viz svazek RBMV VI., ed. B. KOPÍČKOVÁ, Praha 2013.

ně formuluje, mnohdy dáváme uživateli skoro stejně těžký úkol, jaký pro něj představuje sama listina. A s trochou přehánění lze říci, že nahrazujeme komplikované komplikovaným a ještě neautentickým zněním. Má-li registru zachytit všechna jména, pak tak či tak mnohdy musíme opsat – aspoň do poznámkového aparátu – větší či menší kus listiny a naskýtá se otázka, zda by tedy nebylo jednodušší udělat registru stručnější a připojit k němu relevantní výtah z textu listiny – v podstatě obdobně, jak to praktikují RBM. Zvláštní kapitolu v otázce, jak formulovat registru, představují listiny, které zachycují průběh a řešení mnohdy komplikovaných a vlekových sporů, které případně řeší postupně i několik arbitrářů. Jistě nejjednodušší by byl jen prostý záznam kdo, s kým a oč vedl spor, jenže to „oč“ nebývá jednoduché a ani rozhodnutí sporu, které by měl registru obsahovat, se bez některých podrobností neobejde, nemá-li zůstat stranou řada jmen či lokalit. Jakmile uvedeme v registru další detaily, registru vyslovené bobtná před očima a najít zlatou střední cestu je nelehký úkol.

Původní směrnice (jak jsem už výše uvedla) i její novelizovaná forma uvádějí, že „pro latinský náhradní registru je požadována klasická latina se zachováním pojmů středověké listiny čerpaných z písemnosti. V ostatních registrech budou uplatněna moderní stylistická a pravopisná pravidla českého a německého jazyka.“⁹ Kdo někdy zkusil formulovat registru podle citované zásady, ví, že současné užívání klasické latiny a výrazů, slovních spojení a obrátů obsažených v listině, stává občas editora před obtížný úkol. Je přitom zřejmé, že použití pojmů či některých ustálených vazeb právníckého jazyka z textu listiny se kvůli srozumitelnosti, přesnosti a jednoznačnosti textu registru nemůžeme vyhnout – v opačném případě by je nejspíš bylo třeba opisovat klasickými pojmy, což by mohlo být dost komplikované a s nejasným výsledkem.

Ještě o něco zapletitější je vypořádat se s požadavky klasické gramatiky a větné stavby:

a) V registru je třeba patřičně použít infinitivní vazbu, nikoli větu s *quod*, kterou má listina. Přitom naráží editor na různá úskalí: mnohdy totiž listina začíná sdělením, že např. „consules recognoscunt, quod...“ – „konšelé vyznávají, že...“, případně ještě „...“ se dotyčný dostavil do rady a prohlásil, že...“, nebo někdo „notum facit...“ – „oznamuje, že si kdosi stěžuje, že...“ apod. V takových případech se do infinitivních vazeb často beznadějně zamotává-

⁹ K českým a německým registrum se ještě vrátím v dalším bodě, nejprve několik slov k registrum latinským.

me. Vynechat tato úvodní sdělení obvykle nejde, protože nemůžeme pomínout vydavatele listiny. Nepříliš pěkné bývá také hromadění infinitivů např. *solvere debere; servare velle* apod.; nemluvě o patřičném, respektive nepatřičném užití přivlastňovacích zájmen: *pater suus – pater eius, suorum – eorum* apod., protože středověký text listiny je užívá ne vždy v souladu s klasickou normou a při převodu věty z původního souvětí se spojkou *quod* do infinitivní vazby akuzativu s infinitivem může – ať už přehlédnutím, protože podlehl neme dikci listiny, nebo kvůli komplikovanému souvětí – dojít k chybě (v tomto případě zvláště nepřijemné, protože může zkraslit smysl textu). Editor tu prostě musí postupovat velmi obezřetně a pozorně volit formulaci. Někdy je (nebo by bylo) podle mého názoru lépe rezignovat na elegantní ciceronské souvětí a rozdělit původní, i v klasické latině oblíbenou dlouhou větu, plnou infinitivních a participiálních vazeb, na několik jednodušších až jedno-
duchých vět.

b) V rozporu s požadavky klasické normy jsou ale i některé další prvky, které v regestech dosti běžně nacházíme. Editori užívají často zájmena *ipse* místo *is* – tak jak to je běžné ve středověkých textech: *mandatum ipsius, ipsorum fratrum* apod. Podobně se často podřizují spíše středověkému úzu a nechávají *praedictus filius, eandem civitatem* apod. – i když klasicky by tu měla být nějaká ukazovací zájmena, nebo případně nic. Nejistota a tudíž nejednotnost panuje ve větách se slovesem *promittere* (*promittentes, promittunt*) – klasická norma nabízí jen možnost s názvnou infinitivní vazbou (*Ak+inf.*), často ale volíme v regestu jen infinitiv – jak to bývá v listině i jak to známe z češtiny. Běžně nacházíme v regestech složené slovesné tvary s pomocným slovesem ve tvaru *fuertit* apod. místo *erit; fuisse* místo *esse* apod. – opět to znamená, že se editor podřizuje středověkému úzu listiny. Otázka zní: máme to všechno přijmout jako možné, nebo opravdu důsledně dbát klasické normy?

Další problém, na který narážejí v poslední době editoři RBMV, přináší požadavek formulovat náhradní regest v jazyce dokumentu. Tento požadavek obsahuje jak původní, tak novelizovaná směrnice, ale ve starších dílech RBMV nebyl dodržován, postupují podle něj až v díle VII. Pavel Krafl a v prvním svazku V. dílu Věra a Karel Beránkovi. Není dodržen ani v VI. díle. Jeho editorka Božena Kopiczková v předmluvě výslovně uvádí, že: „Výlučné znění regestů v latinském jazyce odpovídá praxi, zavedené od III. dílu RBMV Komisí pro vydávání středověkých historických pramenů při Historickém ústavu v roce 1958.“ s odkazem na svůj článek *Impulsy a komentář k novelizaci*

základní linie „nové“ řady Regest.¹⁰ Problém působí ani ne tak formulování regestu, jako způsob uvádění vlastních jmen – zvláště místních. Podle praxe zavedené v RBM se uvádí nejprve název současný a v [...] original; v RBMV je užíván způsob opačný: nejprve original a pak v [...] současná podoba. V latinských regestech se mi zdá způsob „original [současný název]“ skoro lepší, alespoň po zkušenostech s edicí RBM. Ale musím souhlasit s kritickými výhradami jak Pavla Krafla, tak Ivana Hlaváčka i dalších kolegů k dosavadní praxi RBMV, pokud jde o regesty v češtině či němčině, kde užívání transliterovaných jmen z listiny + [současná podoba], a to zvláště v novodobém českém textu, opravdu působí neústrojně.¹¹ Zdá se mi, že v německém textu to tolik neruší, ale necítím se dost kompetentní to posoudit. Také přiznávám, že nevím, jak to řešit: zavádět jen pro tyto regesty výjimku opačného pořadí znění originalu a současného názvu, či nechat celý regest včetně jmen v současně češtině či němčině a originalní podobu dát do poznámky je určitě samo o sobě problematické. Možná by ale tato druhá možnost byla únosnější i vzhledem k tomu, že tu do jisté míry existuje jakýsi precedens: ve III. a IV. dílu RBMV,¹² kde jsou i pro německé a české texty jen regesty latinské, řešila editorka tento problém podobně: „V regestech vydávaných zásadně v latině jsem musela latinskému jazyku přizpůsobit i německá a česká jména, jejichž původní znění jsem uváděla pod čarou. Hledala jsem pokud možno vhodnou variantu z latinského textu.“¹³

Tolik otázky a problémy, které tu dávám k úvaze. Naráží či naráží na ně jistě každý editor, který připravuje regestovou edici, protože – i když mu pečlivě a co nejpresněji formulovaná směrnice udává základní směr nutný pro udržení celistvosti ediční řady – řešení konkrétních problémů konkrétního materiálu se nevyhne.

¹⁰ B. KOPIČKOVÁ, *Impulsy a komentář k novelizaci základní linie „nové“ řady Regest*, AČas 55, 2005, s. 174, pozn. 61.

¹¹ Viz např. RBMV VII., ed. Pavel KRAFL, Prague 2010, s. 248-249, regesty č. 524 a 525 aj.

¹² RBMV III.-IV., ed. B. KOPIČKOVÁ, Prague 1977-1989.

¹³ B. KOPIČKOVÁ, *Impulsy a komentář*, s. 177, pozn. 67.